

ETO: 911.37

PRELIMINARY SOMMUVICATION

ADALÉKOK AZ ÉSZAK—SZERBIÁBAN ÉLŐ MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ LAKOSSÁG TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

MILJANA RADOVANOVIĆ

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Etnológiai Intézete, Belgrád

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

A néprajzkutatás korábban is foglalkozott már az észak-szerbiai lakosság magyar vonatkozású sajátosságos kulturális hagyományainak kérdésével. M. Filipović *A magyarok Észak-Bosznia és Észak-Szerbia népi hagyományai*¹ (1969) című munkájában több és különféle ilyen hagyományról szól, s egyben szorgalmazza is e néprajzi és folklorisztikai szempontból többszörösen érdekes jelenség további tanulmányozását. Dolgozatát a század elejétől napjainkig is tartó terepi gyűjtőmunka során talált anyagra építi, az ismert Jovan Cvijić-féle² antropogeográfiai módszerrel folytatott településtörténeti és népeszszármazási kutatásaiban csakúgy, mint a hagyományos népi kultúra etnológiai tanulmányozásában. Észak-Szerbia tájegységei³ ma is gazdag lejegyzésre váró hagyományörökséget kínálnak, a szerbek és magyarok évszázados etnokulturális kapcsolatait, érintkezéseit, egymásrahatását tanúsítván. Külön figyelmet érdemel e hagyományok tanulmányozása közben, hogy milyen régiiek, mikor, s milyen körülmények között alakultak ki. Napjainkban is hallani a származástani hagyományok kutatása közben pl., a šabaci Szávamelléken és a Cer-vidéken olyan adatot, hogy ez és ez a nemzetiség („familia“) igen régi, a legrégebb a faluban, hisz származását egészen a magyarok idejéig vezetheti vissza.⁴ De hét-nyolc évtizeddel ezelőtt feljegyzett, pl. a Belgrád

¹ *Kultúra és hagyomány* — a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének évkönyve, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Néprajzi Intézete Közlönyének ismertetésében, XIX—XX, Belgrád, 1973, 248—249. l.

² Példaképp felsorolunk néhány nevet és elnevezést, melyekhez valamilyen helyről, forrásról, temetőről stb. szóló néphagyomány fűződik. A példák Takovo környékéről valók, Milenko S. Filipović gyűjtéséből: Madžarac, patak, rajta magyar híd (203. l.); magyar temető, a Madžarac-varošica nevű falucskában (205. l.); Madžarevac és Madžarsko groblje (Magyar temető) toponimiák más falvakban is (163., 164., 259. l.); Madžarevina (259. l.) és Madžarište (179. l.) toponimiák stb.

³ *Takovo*, Szerb néprajzi gyűjtemény, Települések és népeszszármazás, 37. kötet. Nyugatról Kelet felé haladva Szerbiának e Pannon-peremi részén az alábbi tájegységek találhatók: Mačva (Macsói Bánság), Cer-vidék, Jadar, Rađevina, Kolubara, Podgorina, Šabaci és Belgrádi Szávamellék, Tamnava, Šumadija, mely maga is több tájegységből áll, Požarevačka Morava, Braničevo, Zvižd, a Vaskapu vidéke, Negotinska Krajina, Ključ. E vidékek antropogeográfiai monográfiáiban igen sok, témánkat érintő toponímiai és egyéb jellegű adalékot találhatunk.

⁴ Vojislav Radovanović antropogeográfiai kutatásai a šabaci — Szávamelléken és a Cer-vidéken (kézirat).

környékén élő Madžari Madžarevići ragadványnevű nemzetségek származására vonatkozó hagyományokról is tudunk. Ezek szerint e nemzetségek megalapítója egy régebbiről, a magyarok idejéből ittragadt magyar (Madžar) volt.⁵ Emilo Cvetić *Stara Jagodina* című, 1905-ben megjelent földrajzi-történelmi tanulmányában ezt írja Szt. Gerlachnak egy 1578-ból fennmaradt útinaplójában szereplő adat kapcsán: „Gerlach magyarjaira Miševiči faluban bukkantam rá; 15 család származtatja itt tőlük eredetét, s bár ők maguk tagadják ugyan, hogy őseik magyarok lettek volna, a falubeliek által rajtuk ragadt Madžari név erről árulkodik“. Miševičiben akkoriban még tudtak a magyarok egykoron igen fejlett szőlészetéről, melyről Gerlach is említést tesz, három falut is megnevezve Jagodina környékén, ahol magyarokat talált.

A leggyakoribb hagyomány mégis az, hogy a „túloldalról“ áttelepült szerbeket jelölték Madžari melléknévvel. A šabaci Száva-melléken élő nagy Kneževići nemzetségről pl. úgy tudja a hagyomány, hogy a múlt század elején megtalálták nemzetségalapítója „arany“ pecsétjét, melyen ez állt: Petar Madžar Knežević⁶.

Nem véletlen, hogy a nagyjából a XIX. század második felében idetelepült magyarokkal foglalkozó értekezésünk bevezetőjében kitértünk ezekre a régebbi néphagyományban gyökerező egykori etnokulturális folyamatokra is. Azt szerettük volna ezzel hangsúlyozni, hogy Észak-Szerbia tájegységeire jellemzők ezek a múltbéli sajátos néprajzi folyamatok; melyekről oly beszédesen tanúskodnak a régebbi eredetű hagyományok a maguk sokrétűségével, s amelyek tág teret nyitnak a további kutatói tevékenység előtt.

Az Észak-Szerbia egyes vidékein az utóbbi néhány évtizedben lefolytatott terepi gyűjtőmunkák alkalmával több ízben is feljegyeztek olyan — egyes nemzetségek származására vonatkozó — hagyományokat, melyek, fragmentális voltukban is, konkrét tartamukat nézve jelentős eltérést mutatnak a fentiekben említett hagyományoktól. Dobra faluban pl., a vaskapui Duna-melléken 1969-ben két magyar származású nemzetséget találtak. Az egyik a Stefanović — akkor 5, ma már feltehetően 6 ház —, a másik pedig a Živanović-család, két házzal. A Živanovićokról feljegyezték, hogy Đorđe Živanović nagyapját Józsefnek, dédapját Jánosnak hívták, s hogy úgy települtek ide valahonnan. Több adatot nem találtak róluk. A Stefanovićokról pedig kiderült, hogy legrégebb ősük, akiről tudnak, űkapjuk, Stefan József, magyar nemzetiségű volt (az akkor 34 éves adatközlő szerint). Legénykorában jött Dobrába, s a helybeli szénbányában talált munkát, mely a XIX. század második felében a külföldi tőke kezében volt. Még a mai leszármazottai is meg tudták nevezni azokat az aknákat — Bosman és Svinjačiti potok — ahol dolgozott, vagy, ahogy ők mondták, „kutatt a szén után“. Egy Rada nevű lányt vett el feleségül, jobban mondva benősült a lány apjának házába, s

⁵ Rista T. Nikolić: *Belgrád környéke*, Szerb néprajzi gyűjtemény, A szerb vidékek települései, 2. kötet, 1056. 1.

⁶ Lásd a 4. sz. jegyzetet.

⁷ Miljana Radovanović: *Dobra és lakossága a múltban és ma*, A Néprajzi Intézet szöveggyűjteménye, 8. kötet, Belgrád, 1976.

az akkori szokások szerint „felvette a szlavát“ és a megfelelő keresznevét. Több gyermekük született, köztük Aleksa nevű fiuk is, aki már a nemzetség mai vezetéknevét kezdte használni. A Stefanović-családban a hagyományok szerint mindig a Vidićek közül választottak keresztkomát, násznagyot, keresztapát, s ez a szokás a mai napig is megmaradt, immár több mint száz év óta, amint arról a dobrai templomnak a múlt század hervenes éveiből való anyakönyvében magunk is meggyőződhattunk. Talán nem is véletlen, hogy Jovan Vidić lett a keresztapjuk az 1875-ben, 1883-ban, 1887-ben és 1892-ben született Stefanović-gyerekeknek. A Vidićek családi hagyományai szerint ők maguk ugyan boszniai származásúak, egyik ősük, Jovan Vidić azonban Pesten „tanult szakmát“, s később, kereskedőként gyakran utazgatott Dobra és Pest között. A Stefanović nemzetség megalapítója, Stefán József, minden valószínűség szerint 1863 után jött Dobrába, illetve ezt követően kezdett el dolgozni a bányában, mert az 1863-i adóösszeírásban még nem szerepel a neve⁸. Szerepel viszont ebben — jegyezzük meg mellesleg — egy Đorđe Kiš nevű, ingatlanlannal nem rendelkező, nőtlen kádár, ennek azonban a későbbiekben nyoma vész.

Az idegen munkások múlt században lezajlott szerbiai betelepülésének társadalmi, gazdasági és történelmi okait és körülményeit igen részletesen feldolgozta Danica Milić *Idegen tőke Szerbia bányáiparában 1918-ig*⁹ című tanulmányában. Danica Milić értesülései a szerbiai bányákban dolgozó idegen munkások helyzetéről, elhelyezéséről és életmódjáról sok mindenben alátámasztják azt, amit az idegen származásúak családi hagyományaiból máig megtudtunk. Hadd hivatkozzunk ismét egy dobrai példára: itt a magyar származású Stefanovićok mellett van egy még szerteágazóbb, tíz házra tehető nemzetség, a német származású Kocmanovićoké, mely ugyanezekből az időkből maradt fenn. Ezeknél legrégebb ősüktől, egy Kotzmann nevű vas-munkástól kezdve a mai napig családi hagyomány, hogy minden generációban akad fémipari munkás; 1966-ban három volt belőlük, két fivér és apai nagybátyjuk.

Az adatok tanúsága szerint a dobrai néprajzi folyamatok az idegen bányászok betelepülésétől kezdve egy etnikailag többszörösen összetett közegben játszódtak le. A régebbi szerb rétegek mellett voltak itt román származású családok, kelet-szerbiai oláhok, a mai Jugoszlávia nyugati vidékeiről idetelepült bosnyákok, líkaiak.

Mint hogy a körülmények folytán a dobrai állapotokat volt alkalmunk részletesebben megvizsgálni az egyetemes társadalmi változások keretében észlelhető mai néprajzi változások összefüggésében, itt nyílt módunk a mai magyar származású nemzetségekre vonatkozó példák alaposabb tanulmányozására is. Forrásaink a szóbeli hagyományok, a születési és házassági anyakönyvek és a XIX. században Szerbia bányáiparában foglalkoztatott idegen munkaerővel kapcsolatos feljegyzések voltak. De más észak-szerbiai magyar származású nemzetségek példáiról is tudunk, mindenekelőtt a *Srpski etnografski zbornik*ban (Szerb néprajzi gyűjtemény) közzétett antropogeográfiai monográfiák révén. Egy század eleji feljegyzés említést tesz a Belgrád

⁸ Bővebbet a 7. sz. jegyzetben szereplő írásban.

⁹ A Belgrádi Történelmi Intézet kiadása, 1970.

környéki magyar származású Kalmár-nemzetségről¹⁰, s hozzát teszi, hogy ennek tagjai „felvették a szlavát“, a legtömörebb formában jelezve az idegen származású lakosságnak az új etnokulturális közeghez való mind teljesebb hozzáidomulását és a beolvadást, illetve a helyi szokások elsajátítását. A Cer-vidéken az ötvenes években a Berček- (Börcsök) nemzetségről (2 ház) feljegyezték: „Pista Felvállról (Földvár) jött 80 évvel ezelőtt, két fiával, Jánossal és Jóskával; ki melyik családból nősült, annak a szlaváját vette fel“¹¹. A szintén Cer-vidéki Danojlícokról (7 ház) pedig úgy tudja a néphagyomány, hogy „magyaroktól kereszteltettek, a legrégebb őslakosok“¹². Végül találtak Észak-Szerbiában Ferenčević vezetéknévű családokat is, ezeknek származásáról azonban semmit sem őrzött meg a néphagyomány.

A fenti példákat Észak-Szerbia falvaiban jegyezték le. Ezekben, mint az elmondottakból is kitetszik, ma is bő anyag kínálkozik a különféle kultúrák érintkezési övezetében lejátszódó etnokulturális folyamatok tanulmányozására. Ám még ennél is gazdagabb anyag várja a Pannon peremvidékek, a Szávától és a Dunától délre eső területeknek szerb–magyar etnikai kapcsolatait és kölcsönhatását kutatókat Észak-Szerbia városaiban és kisvárosaiban, különösen az ipari vagy bányászati központokban. Ezek közül külön is ki kell emelni Majdanpeket, melyről egy krónikás még a XIX. század végén feljegyezte: „Majdanpekben 14 nemzetiség él, s a mindennapi életben a legkülönbözőbb nyelvek használatosak“. Saját felületes-megfigyelésem alapján állíthatom, hogy a majdanpeki temető valóságos tárháza a vidék XIX. századi heterogén nemzeti összetételére vonatkozó adatoknak, tehát elsőrendű forrása is a néprajzi kutatásoknak

A Miloš fejedelem féle szerbiai „egzotikus“ migrációkról¹³ szólva Vladimir Stojančević megállapítja, hogy a magyarok, a szársországi németekkel, az angolokkal és másokkal szemben kevesebb érdeklődést tanúsítottak a felszabadított Szerbiába való betelepülés iránt, de ugyanakkor megemlíti, hogy bizonyos erre felé irányuló mozgás azért volt, s egy, valószínűleg idényjellegű migrációról is beszél: az 1837-i kragujevaci összeírás alkalmával magyar tégláégető mestereket vettek nyilvántartásba¹⁴.

A Szerb Királyság 1895. évi népszámlálási adatai között az anyanyelv szerinti kategorizáció bizonyos számú magyar anyanyelvű lakost is kimutat, elsősorban az észak-szerbiai kisvárosokban. Šabac a listavezető e tekintetben 117 magyar anyanyelvű lakossal, de akadt magyar Požarevacon, Smederevón, Negotinban stb. is. E vidék falvaiban is éltek magyarok, amit a járások szerinti kimutatás is bizonyít: a Cer-vidéki járás 167, a ključi 64, a požarevaci 61, a kragujevaci 55, a vračari 46, a mácsvai 43¹⁵ magyart tart nyilván stb.

¹⁰ *Belgrád környéke*, 869. l.; vö: 1016. l.

¹¹ *A šabaci Száva-mellék és a Cer-vidék*, kézirat, 352. l.

¹² Idézett mű, 378. l.

¹³ Vladimir Stojančević: *Miloš fejedelem „egzotikus“ migrációi Szerbiában*, Matica Srpska. Történelmi gyűjtemény, 3. füzet, Ujvidék, 1971.

¹⁴ Idézett mű, 123. l.

¹⁵ A Szerb Királyság Statisztikája, 12. kötet, A Szerb Királyság 1895. december 31-i népszámlálása, második rész, Belgrád, 1899.

Az Észak-Szerbiában élő, egyes esetekben ma már igen szerteágazó magyar származású nemzetségek hagyományainak kutatását segítő fentebb említett többretű források remélhetőleg lehetővé teszik az utóbbi százegyhány évben lefolyt etnokulturális folyamatok még pontosabb rekonstrukcióját.

Szilágyi Károly fordítása

